

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی فقهی، حقوقی حدود و اختیارات والدین در تأدیب فرزند

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر سید محمد جواد وزیری فرد

نگارنده:

تکتم قرایی

شهریور / ۱۳۹۳

تقدیم به :

ساحت مقدس امام عصر (عج)، کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (س) و روح شهیدان یزرگوار
مهدی زین الدین و سعید مرادی

به مهربان ترین والدین دنیا؛ پدرم که همیشه استوارترین تکیه گاه من است و

مادرم که هر چه دارم از زحمات بی دریغ اوست

به تک تک برادرانم که از عمق جان دوستشان دارم

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خداوند متعال که مرا در همه این سال ها در توفیق کسب دانش و معرفت یاری نمود
در اینجا بر خود لازم می دانم از استاد گرانقدر و بزرگوارم جناب آقای دکتر وزیری فرد که در پایان
نامه حاضر استاد راهنمای اینجانب بودند، تقدیر و تشکر نمایم و از خداوند منان برای ایشان آرزوی
طول عمر با عزت و سلامتی مسألت دارم.

همچنین از اساتید محترم هیأت داوران نیز نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم .

و در آخر از تمامی دوستانم که مرا در این تحقیق یاری نمودند، متشکرم.

چکیده

اصل تأدیّب (تنبيه) به عنوان آخرین روش تربیتی در جهت رشد و تعالی فرزند، در فقه و حقوق اسلامی مورد پذیرش قرار گرفته و مشروعیت دارد. و به ضرورت آن در قرآن نیز اشاره گردیده است. البته طبق نظر فقها بنا بر اصل اولی تنبيه کودک جایز نیست و به عنوان یک روش ثانوی در جهت اصلاح رفتار کودک جایز می باشد و اختلاف آنان تنها در کمیت و کیفیت تنبيه است. با توجه به مطالعات انجام شده در پایان نامه حاضر، آنچه به آن دست می یابیم این است که والدین در برابر فرزندان و رعایت حقوق آنان بیشترین مسئولیت را بر عهده داشته و در بکارگیری این روش تربیتی، باید به حدود تعیین شده که در روایات از ائمه معصومین علیهم السلام و در مواد قانونی حقوق کشور ما بر آن تأکید شده است، عمل نمایند که در غیر این صورت، ضامن بوده و به قصاص یا دیه محکوم می گردند که در این امر پرداز از قصاص شدن مستثنی میباشد. همچنین آن دسته از حقوق فرزند که با بحث تأدیّب وی در ارتباط است، بطور جداگانه بررسی شده و این نتیجه حاصل شد که قانونگذار کشور ما، در صورتی که والدین با اقدام به تأدیّب، از ادای حقوق فرزند مانع شوند، تنها در بعضی از این حقوق، ضمانت اجرایی برای خودداری آنان از تأدیّب فرزندانشان مشخص نموده است. همچنین در صورت تراحم بین حقوق فرزند، با توجه به شرایط و موقعیت و بنابر مصلحت وی، همیشه حق تأدیّب اولویت نداشته و گاهی ممکن است حقوق دیگر کودک مقدم گردد. باید بیان داشت این تحقیق با روش استنباطی-تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای انجام گرفته است.

کلمات کلیدی: تأدیّب، تنبيه، کودک، فرزند، والدین

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۱.....	بیان مسأله
۱.....	اهمیت و ضرورت تحقیق
۲.....	اهداف تحقیق
۲.....	سوالات تحقیق
۳.....	فرضیات تحقیق
۳.....	پیشینه تحقیق

فصل اول: کلیات

۷.....	مبحث اول- مفهوم شناسی
۷.....	گفتار اول- تأدیب در لغت و اصطلاح
۷.....	بند اول- تأدیب در لغت
۷.....	بند دوم- تقسیم بندی تأدیب در اصطلاح
۸.....	گفتار دوم- تنبیه در لغت و اصطلاح

- ۸..... بنداول-تنبيه در لغت
- ۹..... بنددوم-تنبيه در اصطلاح
- ۹..... گفتار سوم-ولايت در لغت و اصطلاح
- ۱۰..... گفتار چهارم-حضانت در لغت و اصطلاح
- ۱۲..... مبحث دوم-اهميت و ضرورت تنبيه از نگاه اسلام
- ۱۳..... مبحث سوم-اهداف تنبيه در اسلام
- ۱۳..... گفتار اول-انتقام جويى
- ۱۴..... گفتار دوم-اصلاح و بازدارى
- ۱۴..... گفتار سوم-انذار و پندآورى
- ۱۵..... مبحث چهارم-تنبيه در قرآن
- ۱۷..... مبحث پنجم-اقسام تنبيه
- ۱۸..... گفتار اول-تنبيهات اخلاقي (غير بدني)
- ۱۹..... بنداول-آگاهى همراه با كنايه (تذکر غير مستقيم)
- ۱۹..... بنددوم-تغافل
- ۲۱..... بندسوم-تذکر و نصيحت
- ۲۳..... بند چهارم-تذکر مستقيم
- ۲۴..... بند پنجم-ملامت و سرزنش

۲۴	..... بندششم-محروم نمودن
۲۵	..... بندهفتم-قهر کردن
۲۷	..... بندهشتم-اخطار
۲۸	..... گفتاردوم-تنبيهات بدنی
۲۹	..... گفتارسوم-کودک آزاری

فصل دوم-تأديب فرزنداز منظر فقه و حقوق موضوعه

۳۴	..... مبحث اول-دیدگاه موافقان ومخالفان درتأديب
۳۴	..... گفتاراول-دیدگاه موافقان
۳۴	..... گفتاردوم-دیدگاه مخالفان
۳۵	..... مبحث دوم-تأديب درروایات
۳۸	..... مبحث سوم-مشروعیت تأديب
۳۹	..... گفتاراول-دیدگاه فقها درتنبيه
۴۲	..... گفتاردوم-ادله مشروعیت تأديب
۴۲	..... بنداول-احاديث وروایات
۴۲	..... بنددوم-سیره عقلا ومتشرعه
۴۳	..... مبحث چهارم-ولایت برتأديب
۴۳	..... گفتاراول-بررسی ولایت افراد درتأديب

- بنداول-ولایت امام وحاکم شرع وادله آن ۴۴
- بنددوم-ادله اثبات ولایت حاکم برتأدیب کودک ۴۴
- الف)استفاده از مفاد روایات ۴۴
- ب)تنقیح مناط ۴۵
- ج)اولویت ۴۵
- بندسوم-ولایت پدر و جد پدری ۴۶
- الف)امر به تأدیب در قرآن ۴۷
- ب)استفاده از مفاد روایات ۵۰
- ج)سیره ۵۱
- د)احسان بودن تأدیب اولاد(تأدیب اولاد براساس قاعده احسان) ۵۱
- بندچهارم-ولایت وصی برتأدیب ۵۲
- بندپنجم-ولایت وکیل برتأدیب ۵۳
- بندششم-ولایت معلم برتأدیب ۵۳
- گفتار دوم-ولایت از منظر حقوق ۵۸
- مبحث پنجم-بررسی تأدیب در قوانین ۵۹
- مبحث ششم-میزان تأدیب ۶۸
- گفتار اول-میزان تأدیب از منظر قانون ۶۸

- گفتار دوم-میزان تأدیب از منظر فقها..... ۷۱
- بند اول-پنج تا شش ضربه ۷۱
- بند دوم-عدم جواز بیش از ده ضربه ۷۲
- بند سوم-صلاح دید تأدیب گر ۷۳
- گفتار سوم-حکم خسارت بدنی ناشی از تأدیب ۷۴
- بند اول-ضمان در تأدیب ۷۴
- بند دوم-ادله ضمان مودب در تأدیب ۷۶
- مبحث هفتم- آثار تنبیه بدنی بر کودک ۷۷
- گفتار اول-نظریه نهایی در مورد تأدیب بدنی برای اجرای در خانه و مدرسه..... ۷۸

فصل سوم- بررسی رابطه حقوق فرزند و تأدیب

- مبحث اول-حقوق فرزند بر والدین ۸۴
- گفتار اول-حق تربیت ۸۵
- گفتار دوم-حق تمامیت جسم ۸۶
- بند اول-حق تغذیه با شیر مادر ۸۷
- بند دوم-حق نگهداری و حفاظت(حضانت) ۹۱
- ضمانت اجرای ممانعت از حق حضانت ۹۶
- بند سوم-حق نظافت و بهداشت جسمی ۹۷

۹۹	..... بندچهارم-حق بازی و ورزش
۱۰۵	..... الف-ارزش های بازی
۱۰۵	..... ۱-ارزش جسمانی
۱۰۵	..... ۲-ارزش تربیتی
۱۰۵	..... ۳-ارزش اجتماعی
۱۰۶	..... ۴-ارزش آموزشی
۱۰۸	..... گفتار سوم-حق تمامت روان
۱۰۹	..... بنداول-حق تکریم شخصیت
۱۱۱	..... بنددوم-حق آموزش و فرگیری مهارت ها
۱۲۰	..... ضمانت اجرای ممانعت از حق آموزش
۱۲۱	..... گفتار چهارم-حق نفقه
۱۲۲	..... بنداول-ادله وجوب نفقه فرزند بر والدین
۱۲۲	..... الف-آیات قرآن
۱۲۳	..... ب-روایات
۱۲۴	..... ج-اجماع فقها
۱۲۴	..... د-حکم عقل
۱۲۵	..... بند دوم-ضمانت اجرای ممانعت از حق نفقه

- گفتار پنجم - حق ارث بردن فرزند ۱۲۸
- مبحث دوم - دلالت قاعده لاضرر بر جبران خسارت بر حقوق معنوی فرزند ۱۲۹
- مبحث سوم - بررسی اولویت تأدیب فرزند بر حقوق متزاحم بر آن ۱۳۴
- نتیجه گیری ۱۳۷
- فهرست منابع و مآخذ ۱۴۱

مقدمه:

بیان مسأله

اسلام تربیت و ادب آموزی به فرزندان را مقدم بر تنبیه می داند. از آنجایی که ادب نشان دادن راه و اصول صحیح زندگی است به تناسب تنبیه هم باید در همین راستا باشد. تأدیب فرزند از مسائلی است که بسیار در پرورش قوای فکری، روحی و همچنین جسمی وی موثر و البته ضروری است. بر اساس تأکید ویژه‌ای که دین مبین اسلام بر احساس مسئولیت بیشتر والدین نسبت به فرزندان دارد، رعایت حقوق آنان را نیز از مهم ترین وظایف والدین بر می شمارد. در مواردی که اطفال از پدر و مادر خود اطاعت ننموده و از طرفی عوامل تربیتی دیگر همچون مدارا و نرمی موثر نباشد، روش تأدیب ضرورت می یابد که فقه اسلامی در سیستم تربیتی خود تأدیب را در دو نوع غیر بدنی (اخلاقی) و بدنی پذیرفته است و تنبیه بدنی را به عنوان آخرین روش تربیتی اذعان می دارد. حقوق دانان نیز بالطبع با تأسی از فقه، تنبیه بدنی را در صورت ضرورت برای تربیت اطفال پذیرفته‌اند.

به همین جهت استفاده والدین از تنبیه در راستای اعمال حقی که شرع به آنها اعطا نموده است باید مقید به شروطی از جمله عدم تجاوز از حد معقول و متعارف تأدیب باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

والدین نقش بسیار مهمی در تربیت فرزند برعهده دارند و از آنجا که تأدیب فرزند از اهم وظایف آنان محسوب می گردد لازم است بیش از پیش به این امر مهم توجه گردد. چنانکه در جامعه مشاهده می شود بسیاری از والدین به جهت اعمال روش‌های تربیتی نادرست و همچنین تجاوز از حدودی که شرع و قوانین در راستای تأدیب فرزند برای آنان تعیین نموده،

فرزندان خود را از تربیت صحیح و از حقوقی که دین اسلام و قانون کشور ما از کودکی برای فرزندان در نظر گرفته است محروم کرده‌اند. بنابراین در این تحقیق لازم دانستیم حدود والدین را از لحاظ فقهی و قانونی مورد بررسی قرار دهیم که به این واسطه از تبعات و آثار سوء تنبیه، بخصوص تنبیه بدنی، جلوگیری به عمل آید.

اهداف تحقیق

اهداف مورد نظر ما در این تحقیق بررسی گستره اختیارات والدین در تأدیب و تنبیه فرزند از منظر فقه و مقارنه تطبیقی آن با حقوق موضوعه است و اینکه میزان تبعیت قانونگذار از فقه اسلامی در مسئله مورد بحث تا چه اندازه می باشد. بنابراین دیدگاه فقها را در این باب بیان می کنیم که هر یک از فقها در چه مواردی و تا چه اندازه تأدیب را جایز می دانند. همچنین میزان تأدیب را از منظر قوانین موضوعه مورد بررسی قرار می دهیم تا اهداف مورد نظر به وضوح روشن گردد.

سوالات تحقیق

سؤال اصلی

حدود فقهی حقوقی و چارچوبی که در حیطه آن والدین می توانند فرزند را مورد تنبیه و تأدیب قرار دهند چیست؟

سوالات فرعی

۱- حق تأدیب فرزند بر عهده چه کسانی می باشد؟

۲- میزان تبعیت قانونگذار از فقه اسلامی نسبت به تنبیه فرزند تا چه اندازه می باشد؟

۳- چه ارتباطی بین حقوق والدین نسبت به فرزند و تأدیب وی وجود دارد؟

فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی

شرع مقدس برای والدین در تنبیه و تأدیب فرزندان حدود و میزانی را معین کرده است که چارچوب آن، رعایت شرط سلامت فرزند است.

فرضیات فرعی

- ۱- حق تأدیب برای ولی مانند حاکم شرع، پدر و مولا و نیز برای شوهر و معلم ثابت است.
- ۲- حقوق ایران نیز با تاثیر از فقه اسلامی تأدیب را در صورت ضرورت آن هم با رعایت میزان و مصلحت آن در برخی موارد مورد پذیرش قرار داده است.
- ۳- اعمال حقوق فرزندان که از مهم ترین مسئولیت های والدین قلمداد می شود باید به بهترین نحو استیفا گردد، و نباید فرزند به جهت تأدیب والدین از حقوق خویش محروم شود.

پیشینه تحقیق

مسئله " حدود و اختیارات والدین در تأدیب فرزند " اکثراً از جنبه تربیتی مورد بررسی قرار گرفته است و تا کنون نگرش فقهی به این مسئله نشده است و تنها یک مورد پایان نامه از لحاظ جزائی به این موضوع پرداخته است. پایان نامه های مرتبط دیگری در طی فرایند تحقیق مشاهده گردید ولی اهداف مورد نظر و همچنین پرداختن به مباحثی که در این پایان نامه ها با تأدیب و تنبیه فرزند ارتباط داشت با اهداف مدنظر ما و آنچه ما در این تحقیق در پی آن هستیم متفاوت است. عناوین چند پایان نامه را که به نوعی مرتبط با تحقیق مورد نظر ماست ذکر می کنیم:

- حق والدین بر تربیت کودک و محدودیت های آن. نوشته: فروغ السادات حسینی

-تأدیب کودك از منظر فقه امامیه و حقوق ایران. نوشته:محمدجواد حسینخانی
-تنبیه بدنی کودکان در نظام بین الملل حقوق بشر و فقه امامیه. نوشته:سیدجواد حسینی خواه

فصل اول:

کلیات

در این فصل لازم می‌دانیم، بطور کلی تعریفی در لغت و در اصطلاح از واژه‌هایی همچون تأدیب و تنبیه که در موضوع مورد بحث حائز اهمیت می‌باشند، ارائه دهیم. از آنجایی که در بیشتر کتب مورد مطالعه و در عرف، واژه تنبیه، مترادف تأدیب قرار داده شده، در برخی صفحات پیش رو مشاهده می‌شود که به جای تأدیب در نگارش، کلمه تنبیه بکار رفته است. در صفحات بعد اهمیت تنبیه را از دیدگاه اسلام، قرآن و روایات بیان می‌کنیم و در آخر به بررسی اقسام تنبیه (تأدیب) که به دو دسته تأدیب غیربدنی (اخلاقی) و تأدیب بدنی تقسیم می‌شود می‌پردازیم.

مبحث اول: مفهوم شناسی

گفتار اول- تأدیب در لغت و اصطلاح

بند اول- تأدیب در لغت

تأدیب در لغت به معنی تعلیم، ریاضت نفس و کسب محاسن اخلاقی است. هم‌چنین به معنی مجازات نمودن به جهت ارتکاب فعل ناپسند نیز بکار می‌رود.^۱ در اصطلاح فقهی، مقصود از تأدیب همین تعزیر است، یعنی مجازات کمتر از حد. و از آنجائی که کودکان همانند بزرگسالان مشمول مجازات تعزیر قرار می‌گیرند، به همین جهت در روایات و عبارات فقها در ارتباط با تعزیر کودکان از لفظ تأدیب استفاده شده که مقصود از آن مجازاتی خفیف و سبک‌تر از تعزیر بزرگسالان می‌باشد.^۲ بگونه ای که کودک را از انجام مجدد فعل ناپسند بازدارد. واژه دیگری که مترادف تأدیب بکار می‌رود، تنبیه است. تنبیه در لغت به معنای آگاه کردن و بیدار کردن است.^۳

بند دوم- تقسیم‌بندی تأدیب در اصطلاح

- تأدیب به معنای تربیت: در برخی از روایات^۴ مشاهده شده که لفظ تأدیب بکار رفته ولی معنای تربیت اراده شده است.

^۱ فخرالدین طریحی، مجمع‌البحرین، (بی‌جا، موسسه البعثه، ۱۴۱۴ق)، ج ۱ ص ۲۸- محمد ابن منظور، لسان‌العرب، (بیروت، داراحیا التراث

العربی، ۱۴۱۶ق)، ج ۱ ص ۵۰- محمدبن علی فیومی، مصباح‌المنیر (قم، موسسه دارالهجره، ۱۴۰۵ق)، ص ۹

^۲ محمدبن حسن حرعاملی، وسائل‌الشیعه الی تحصیل مسائل‌الشریعه، چاپ اول (قم، موسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۳۸۸ق) ج ۱۸، باب ۷ از ابواب بقیه الحدود، ص ۵۸۰ ح ۲

^۳ اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح، (بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۸ق)، ج ۶، صص ۲۲۵۲-۲۲۵۱

^۴ محمدبن یعقوب کلینی، الکافی، چاپ چهارم (تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق) ج ۱، کتاب الحججه، باب التفویض الی رسول الله، ص ۲۶۶

• تأدیب به معنای مطلق تنبیه: منظور از آن روش خاص ادب‌آموزی و تربیت است تا رفتاری ترک شود یا به رفتاری عمل گردد.

• تأدیب به معنای حد و تعزیر (تأدیب در اصطلاح حقوقی): که در برخی از کتاب‌های فقهی^۱ از جمله حدود و دیات و به این معنی به کار رفته است. این معنا نزد فقها در دو مورد به کار می‌رود.^۲

(الف) در مورد کودک یا مجنونی که جرم و جنایتهای غیر حدی از او صادر می‌شود.

(ب) انسان بالغ و عاقلی که جرم و جنایتهای غیر حدی از او صادر می‌شود.^۳

گفتار دوم-تنبیه در لغت و اصطلاح

بند اول-تنبیه در لغت

در معنای لغوی هشدار دادن، خارج کردن از تنبلی^۴، از غفلت در آوردن، بیدار کردن از خواب^۵، پند، نصیحت، ملامت، سرزنش و عقوبت^۶ گفته شده است.

اصل معنای تنبیه همان متوجه ساختن و هشیار کردن است. و اگر به معنای دیگر مانند سرزنش، نصیحت و عقوبت و مانند آن باشد به این سبب است که در آنها نوعی متوجه ساختن و

---

^۱ زین الدین بن علی عاملی (شهید ثانی) الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، چاپ اول (قم، کتابفروشی داوری، ۱۴۱۰ق) ج ۹ ص ۱۴۵
^۲ نجم الدین جعفر بن حسن حلی، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ دوم (قم: موسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق) ج ۴، ص ۹۴۱؛ ابن ادریس حلی، السرائر (قم، موسسه نشر الاسلامی، ۱۴۱۱ق) ج ۳، ص ۵۳۳؛ سید روح الله موسوی خمینی، تحریر الوسیله (قم، انتشارات جامعه مدرسین قم، ۱۴۱۷ق) ج ۲، ص ۵۹۹
^۳ علی اصغر مروارید، سلسله الینایع الفقهیه (بیروت، موسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۳ق) ج ۲۳، ص ۴۱۳
^۴ رضامهیاری، فرهنگ ابجدی عربی-فارسی (تهران، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۰ق) ص ۶۷
^۵ خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، چاپ دوم (قم، منشورات الهجره، ۱۴۱۰ق) ج ۴، ص ۶۰
^۶ علی اکبر نفیسی، فرهنگ نفیسی، چاپ دوم، تهران، خیام، ۱۳۴۳، ج ۲، ص ۹۷۷